

ЦІНІСНИЙ ВИМІР ВЗАЄМОДІЇ ПРИНЦИПІВ ПРАВА І ПРИНЦИПІВ МОРАЛІ

Для розуміння сутності права та моралі необхідно виявити ті їх керівні засади, які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку суспільства, визначають зміст і спрямованість правового й морального регулювання, тобто винайти ті принципові особливості, які в концентрованому вигляді відображають найсуттєвіші риси права й моралі.

Метою статті є винайдення особливих рис права й моралі, які будуть слугувати чіткій диференціації з одного боку, і взаємодії — з іншого, між такими двома потужними соціальними регуляторами як право й мораль. Їх вплив на індивідуальну та суспільну свідомість є важливим і визначальним під час прийняття правових, політичних і державних рішень.

Саме принципи визначають сутнісні основи права і моралі, їх природу та місце в системі засобів соціального впливу. Окремим аспектам даної проблематики приділяли увагу такі науковці як С. Бобровник, О. Зайчук, П. Рабінович, О. Скакун, Н. Оніщенко, Т. Тарахонич, Ю. Шемшученко та інші.

Принципи права знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії з принципами моралі. Принцип (від лат. «*principium*» — начало, основа) визначають як провідну ідею, основні засади, які відображають головну мету, завдання, напрями, форми і методи діяльності. Принципи права розглядають як керівні ідеї, які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства і визначають зміст і спрямованість правового регулювання [7, с. 99]. Принципи права відображають найсуттєвіші риси права.

Розрізняють загальносоціальні та соціально-юридичні (спеціальні) принципи права. До загальносоціальних принципів права відносимо: справедливість; гуманізм [5, с. 54]; свобода у всіх її проявах: свобода думки, переконань, совісті, освіти, творчої діяльності, пересування, свобода вибору громадянства, місця проживання, імені, прізвища, роду діяльності, об'єкту любові, вибору чоловіка чи дружини; рівність всіх перед законом, демократизм, законність [8, с. 244], визнання людини найвищою соціальною цінністю [5, с. 44], які є співзвучними із принципами моралі.

Принципи моралі це така форма свідомості, в якій моральні вимоги знаходять свій вираз найбільш узагальнено. Якщо норма приписує, вказує, які саме конкретні вчинки людина не повинна вчиняти, а поняття моральних вимог характеризує окремі сторони поведінки і риси вдачі особи, то принципи в загальній формі розкривають зміст моральності, виражають вироблені в моральній свідомості суспільства вимоги, що стосуються моральної сутності людини, її призначення та сенсу життя, а також характеру взаємовідносин між людьми.

Принципи моральності вимагають: любові до ближнього; рівності і справедливості до кожного; взаємної довіри; чесності, правдивості у стосунках; свободи; добра; мирного співіснування; гуманізму; терпіння; толерантності; взаємної поваги; терплячості; вдячності; працелюбності; мудрості; порядності; поблажливості; великодушності; доброзичливості; добротності; милосердя; вірності, надійності; розсудливості; коректності; ввічливості; стриманості; чепурності; поваги гідності, честі людини; виконання обов'язку; самовиховання.

Охарактеризуємо ті принципи, які, на нашу думку, по-перше, є найважливішими як для права, так і моралі, по-друге, які відображають найбільш повно ті моменти та аспекти взаємодії моральної і правової систем, що дозволяє віднести їх до загальнолюдських принципів, і які одночасно є важливими в будь якій правовій системі.

Серед перших зазначимо рівність як принцип права і моральності, згідно з яким правові і моральні вимоги однаковою мірою повинні поширюватися на всіх людей без винятку, незалежно від їх соціального положення, умов життя, раси, кольору шкіри, світогляду. Принцип рівності в

моралі відображений у Біблії, так зване «золоте правило», сформульоване Ісусом Христом, яке слід вважати зразком загальнолюдської моралі. «Усе, чого бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви» (Матвія 7 : 12). У тій чи іншій формі цей принцип викладено в юдаїзмі, буддизмі, у грецькій філософії, конфуціанстві.

Принцип рівності всіх перед законом знаходить вираз Конституції України, а саме: «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (ч. 2 ст. 24) та у чіткій відповідності засобів юридичної відповідальності ступеню небезпеки порушення правових норм для суспільства в цілому — «ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (ст. 61 Конституції України).

Справедливість розглядається як поняття моральної свідомості та принцип права, характеризується як належне, як відношення до розуміння сутності людини і її прав. Справедливість характеризує співвідношення декількох явищ з погляду на розподіл благ, добра і зла між людьми, їх сумісного життя в межах єдиного соціального, державно-організованого суспільства, взаємного урівноваження конфлікуючих інтересів в державі. У цьому значенні справедливість прямо пов'язана з правом, до певної міри співпадає з ним.

Право та справедливість — це тотожні поняття, тобто вони є поняттями моральними і піддаються критеріям моральної оцінки. Справедливість є моральним регулятором взаємин між людиною, особою і державою. Їх зміст та вираз відображено у конституційних нормах, а саме у ст. 24: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом». «Справедливість — це поняття морального порядку, враховувати який намагається кожний залежно від своїх можливостей. Законодавець підштовхує, а іноді зобов'язує до цього судову владу, хоча, на думку французького теоретика Ж.-Л. Бержеля, для французького права таке явище залишається поки що рідкістю» [2, с. 91].

Довіра — моральне відношення до дій іншої особи, до самого себе, до всіх учасників загальної справи чи договору, яке засновується на переконанні, надійності, порядності, чесності. Майже всі суспільні відносини між людьми заснуються на довірі, як загальнолюдській цінності. Довіра має на увазі взаємну відповідальність між суб'єктами як права так і моралі, яка перевіряється життєвим досвідом і практикою. У сучасному українському суспільстві існує дефіцит інституту довіри. Отже, на нашу думку, повернення в наше життя такого поняття, як моральність, — найважливіша вимога сьогодення, тому що без моральності немає довіри, без довіри — немає суспільства, а без суспільства — немає держави, а повернути моральність можна тільки через прощення.

Визнанням є твердження, що довіра тісно пов'язана з чесністю. Чесність — моральна якість, яка відображає одну з найважливіших вимог моральності [9, с. 383]. Чесність — суб'єктивна переконаність у вірності справи, щирість перед іншими і перед самим собою, визнання і дотримання прав інших людей на те, що їм законно належить. Сучасні можновладці повинні сказати чесно, про те, чи в змозі влада вирішити ті чи інші питання. Як що ж ні, слід запитати у людей проте, які є шляхи для вирішення цієї проблеми. Тоді у людей до цієї влади виникає довіра, тому що людська підтримка стане взаємовідповідальною з тими, хто очолює цю владу.

Правдивість — моральна якість, вимога, що характеризує людину, яка створила собі правилом говорити очевидне, істинне, не приховувати від інших людей і самого себе дійсне положення справ [9, с. 261]. Правдивість витікає з потреб людей мати правильне, достовірне уявлення про суспільство, в якому вони живуть, про життєві обставини, в які вони потрапляють.

Добро — поняття моральної свідомості, категорія етики. Добро — в широкому значенні слова, як благо, означає ціннісне уявлення. У живому спілкуванні слово добро вживається для позначення різних благ. У словнику В. Даля добро визначається як характеристика матеріальних благ, як характеристика людини, «добрий» спочатку роз'яснюється як ділова якість, а потім і як моральна [3, с. 332].

Ідея непереборного зв'язку добра і зла проходить через всю історію філософії і конкретизується в етичних положеннях: по-перше, добро і зло змістовно, діалектично взаємообумовлені,

пізнаються в антитетичній єдності, одне через інше; по-друге, добро і зло функціонально взаємообумовлені. Добро нормативно значуще в протилежності злу і практично утверджується в неприйнятті зла. Добро разом із своєю протилежністю — злом, є узагальненою формою розмежування і протиставлення морального і аморального [9, с. 73]. Має позитивне і негативне моральне значення відносно того, що відповідає змісту вимог моральності і того, що суперечить їм.

Гуманізм (від лат. «humanus» — людський) — розглядається як принцип світогляду, моральності, в основу якого покладається переконання в безмежності можливості людини і його здібності до вдосконалення, вимога свободи і захисту гідності особистості, ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення його потреб і інтересів повинне бути метою суспільства [9, с. 62]. Гуманісти періоду Відродження (Ф. Петрарка, Леонардо да Вінчі, Н. Копернік, Ф. Бекон, У. Шекспір та ін.) проголосили людину вінцем природи, центром всесвіту. У людини, з погляду гуманістів, повинні гармонійно поєднуватися природні і духовні засади, людина має право на щастя в земному житті, і його «єдине» прагнення до насолоди і задоволення, щастя повинне стати основою моральності [6, с. 125].

Свобода — категорія етики і юриспруденції, є однією з основоположних ідей для європейської культури, яка охоплює проблеми можливості і здатності людини бути самостійною, самодостатньою і творчою особистістю, відображати в моральній діяльності свою власну, природно-досконалу людську сутність.

У класичній філософії свобода — це характеристика дії, яка здійснюється: а) із значенням і розумінням об'єктивних обмежень; б) за власним бажанням (не з примусу); в) в умовах вибору можливостей; г) в результаті вірного (належного) рішення: завдяки розуму людини вона здатна здійснювати свій вибір, відхиляючись від зла і схилиючись до добра [6, с. 105]. Формально свобода людини виявляється в свободі вибору (лат. «liberum arbitrium»), але слід усвідомити, що вибір є реальним за наявності альтернативи. У сфері права — це підпорядкування особистої волі загальній волі, яка відображена у правових приписах. У сфері моралі — це погодження особистої волі з обов'язком. «Право — це сукупність умов, за яких вільна воля одного (особи) узгоджена з свободою іншого з точки зору всезагального закону свободи» [4, с. 285], такою є думка І. Канта.

Толерантність (від франц. «tolerance», від лат. «tolerantia» — терпимість) — моральна якість, що характеризує становлення до іншої людини як до рівної у гідності особи і це має вираз у свідомому придушенні особистого відчуття неприйняття, викликаного всім тим, що має місце в іншій людині, інші його риси (зовнішність, манера мовлення, смаки, спосіб життя, переконання і т. п.). Толерантність припускає налаштованість на розуміння і діалог з іншим, визнання і повага його права на відмінність [3, с. 493].

Толерантність є ключовим моральним принципом громадянського суспільства. В той же час, як показує досвід, абсолютизована толерантність відкриває шлях до сваволі, насилля, що може обернутися потуранням злу, зокрема, невтручанням у посягання на свободу і моральну гідність людини [1, с. 494].

Взаємна повага. Повага — шанобливе відношення, засноване на визнанні людської гідності. Взаємна повага — це відношення, що торкається сторін цих відносин. Взаємна повага — один з моральних принципів, під яким розуміють таке ставлення до людей, в якому визнається гідність особи.

Милосердя — співчуваюче, жалісливе, доброзичливе, дбайливе, любовне відношення до іншої людини [3, с. 262]. Із старовини в різних культурних традиціях милосердя усвідомлювалась як важлива, фундаментальна умова людського співіснування, суттєва моральна вимога, а на сьогоднішній день — принцип. Милосердя — це шлях вдосконалення людини. Проте, милосердя є не лише засобом самовдосконалення, а й його змістом.

Обов'язок як фундаментальне поняття етики означає морально аргументований примус до вчинків, моральну необхідність, закріплену як суб'єктивний принцип поведінки. Обов'язок відображає імперативність моралі. Багато мислителів зверталися до осмислення поняття обов'язку. Етику І. Канта прийнято називати етикою обов'язку. І. Кант пов'язує з поняттям обов'язку специфіку моральності: моральний закон виступає у формі категоричного імперативу і його суб'єктивною опорою, завдяки якій він здобуває дієвості, є обов'язком.

Отже, на нашу думку, принципи права тісно пов'язані і взаємодіють з принципами моралі, вони характеризуються ознаками єдності та взаємного впливу. Принципи права, так і принципи моралі, характеризуються як основні вимоги, положення, які: визначають основу функціонування права і моралі; забезпечують їх єдність та самостійність впливу на суспільство. Однак, тільки в праві можна визначити системність, нормативність, логічну послідовність та державне забезпечення, аж до примусу. Обов'язковість та системність права надають можливість, по-перше, визначити в системі принципів загальні, міжгалузеві і галузеві; по-друге, надати принципам обов'язково-стабільного характеру, закріпивши їх у нормативно-правових актах. Система принципів моралі є дещо консервативнішою, не завжди динамічною, оскільки відображає стале людське уявлення про добро і зло. Саме тому моральні настанови і принципи переважають за кількістю принципи права. Важливим для розуміння єдності, відмінності, взаємодії та взаємозв'язку правової та моральної систем є принципи, які реалізуються у процесі регулювання суспільних відносин. Саме завдяки їм процес регулювання отримує осмисленість, цілеспрямованість та значимість.

Отже, з огляду на вище викладене, можна констатувати, що загальною метою права і моралі є динамічний вплив на розвиток суспільних відносин, формування цивілізаційних форм спілкування і дієве регулювання широкого кола сучасних проблемних питань. Водночас дія права і моралі синкретично спрямована на шанобливе ставлення до національно-правових традицій, культурної спадщини, правових та морально-етичних засад, ціннісних відносин, а отже, бажане впровадження їх змісту в реальну поведінку суб'єктів громадянського суспільства.

Використана література:

1. *Волитова Р. Р.* Этика. Энциклопедический словарь / Р. Р. Волитова [под ред. Р. Г. Апресяна и А. А. Гусейнова]. — М.: Гардарики, 2001. — 671 с.
2. *Бержель Ж.-Л.* Общая теория права / Ж.-Л. Бержель; [под общ. ред. В.И. Даниленко] / [пер. с фр.]. — М.: Издательский дом NOTA BENE, 2000. — 576 с.
3. *Гусейнов А. А.* Долг / А. А. Гусейнов // Этика. Энциклопедический словарь / [под ред. Р. Г. Апресяна и А. А. Гусейнова]. — М.: Гардарики, 2001. — 671 с.
4. *Кант И.* Основы метафизики нравственности: Сочинения: В 6-ти т. / И. Кант / [под общей ред. В. Ф. Асмуса]. — М.: Мысль, 1963. — Т. 4. — Ч. 1. — 544 с.
5. *Колодій А. М.* Принципи права України: [монографія] / А. М. Колодій. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 208 с.
6. *Культурологія: українська та зарубіжна культура:* [навч. посіб.] / [за ред. М. М. Заковича]. — К.: Т-во «Знання», 2004. — 622 с.
7. *Рабінович П. М.* Основы заглавной теории права та держави: [навч. посіб.] / П. М. Рабінович — К.: Атіка, 2001. — 176 с.
8. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права: [підручник] / О. Ф. Скакун / [пер. з рос.]. — Х.: Консум, 2001. — 656 с.
9. *Словарь по этике* / [под ред. И. С. Кона]. — [4-е изд.]. — М.: Политиздат, 1981. — 431 с.

Гетьман-П'ятковська І. А. Ціннісний вимір взаємодії принципів права і принципів моралі.

У статті розглядаються проблемні питання взаємодії принципів права і принципів моралі через ціннісний вимір. Зроблений висновок про динамічний вплив права і моралі на розвиток суспільних відносин у сучасних правових системах.

Ключові слова: принципи права, принципи моралі, ціннісний вимір.

Гетьман-Пятковская И. А. Ценностное измерение взаимодействия принципов права и принципов морали.

В статье рассматриваются проблемные вопросы взаимодействия принципов права и принципов морали в ценностном измерении. Сделан вывод о динамическом влиянии права и морали на развитие общественных отношений в современных правовых системах.

Ключевые слова: принципы права, принципы морали, ценностное измерение.

Hetman-Pyatkovska I. Value Dimensions of Interaction Between Legal and Moral Principles.

The article deals with the issue of interaction between legal and moral principles of value dimension. The principles of law are closely linked and interact to the legal one. They are characterized by signs of unity and mutual influence. The legal and moral principles are characterized as basic requirements and provisions, which define the

basis for the functioning of law and morality; ensure their unity and independence of influence in society. However, only the law can be identified as systematic, normative, logical sequence and state support up to coercion. The binding and systematic law enables, first, to determine the system of general principles, cross-industry and industry, and secondly, to determine necessarily stable character, securing them in the regulations. The system of morality is conservative as reflecting sustained human ideas of good and evil. It is important for understanding the unity, diversity, interaction and relationship of legal and moral principles of the system. It is implemented in the regulation of social relations. Through their regulatory process it gets awareness, purposefulness and meaningfulness. The overall goal of law and morality is a dynamic influence on the development of public relations, forming civilized forms of communication and effective regulation of a wide range of contemporary issues. At the same time legal act and morality syncretic focused on respect to the national legal traditions, cultural heritage, legal, moral and ethical principles, value relationships, and therefore desired the introduction of their content in the actual conduct of civil society actors. At the conclusion it is fased the dynamic effect of law and morality onto development of social relations in modern legal systems.

Key words: principles of law, principles of morality, the value dimension.